

УДК 811.112.2'25:82-343

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ РЕАЛІЙ КАЗКОВОГО ТЕКСТУ

Лєпхова Н. І.

На основі аналізу німецьких літературних романтичних казок Е. Т. А. Гофмана та В. Гауфа та їх україномовних перекладів розглянуто основні групи реалій казкового тексту та способи їх перекладу з метою відтворення національного колориту казкового твору.

Ключові слова: реалії, способи перекладу, літературна казка, національний колорит.

На основе анализа немецких литературных романтических сказок Э. Т. А. Гофмана и В. Гауфа и их украиноязычных переводов автор рассматривает основные группы реалий сказочного текста и способы их перевода с целью воссоздания национального колорита сказочного произведения.

Ключевые слова: реалии, способы перевода, литературная сказка, национальный колорит.

The author considers the main groups of realia of the fairytale texts and different ways of their translation for the reflection of the national colour of the fairy-tale on the basis of the analysis of the German fairy-tales by W. Hauff and E. T. A. Hoffmann and their Ukrainian translations.

Key words: realia, ways of translation, literary fairy-tale, national colour.

Останнім часом явища всесвітньої глобалізації та міжкультурної інтеграції все частіше стають предметом дослідження різних гуманітарних наук. Переклад відіграє ключову роль в процесі міжкультурної взаємодії, вирішуючи складні завдання: збереження національної неповторності однієї культурної спільноти і разом з тим внесенням до її ментального досвіду нових знань про іншу культуру шляхом трансляції понять цієї культури засобами рідної мови. Лексичними маркерами, що втілюють ці поняття і виступають ідентифікаторами національної приналежності, самобутності та автентичності є слова-реалії.

Дослідженням реалій займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці як А. В. Федоров, В. С. Виноградов, С. Флорін та С. Влахов, О. Кундзіч, Л. М. Соболев, В. М. Россельс, Г. Д. Томахін, Я. Рецкер, С. Ковганюк, Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров, Р. П. Зорівчак та ін. Незважаючи на велику кількість досліджень реалій як у галузі лінгвістики, так і у галузі перекладознавства, невіршеними залишаються ряд питань, зокрема, неоднозначною є думка вчених щодо дефініції поняття "реалія", у науковій літературі представлені також різні класифікації реалій, недостатньо дослідженими є питання перекладу реалій по відношенню до різних типів дискурсу, чим визначається актуальність нашого дослідження. Метою статті є визначення основних груп реалій, представлених у текстах німецьких романтичних казок Е. Т. А. Гофмана і В. Гауфа та дослідження способів їх перекладу українською мовою на прикладі україномовних перекладів і переказів, виконаних різними перекладачами у різний час. Матеріалом нашого дослідження було обрано саме літературні казки та їх переклади, оскільки з позиції перекладу надзвичайно цікавим є питання про можливість перекладу реалій літературної казки, що побудована на основі фольклорної казки, та адаптації цих реалій до сприйняття дитиною.

Перш ніж розпочати перекладознавчий аналіз казок та їх перекладів стосовно способів перекладу реалій казкового тексту, слід визначитися із дефініцією поняття "реалія". У академічному тлумачному словнику української мови "реалія" визначається як "річ, що існує матеріально; будь-який предмет матеріальної цінності" [13]. Така дефініція свідчить про невизначеність щодо віднесення цього поняття у науці до сфери лінгвістики чи теорії перекладу. Вперше проблему перекладності реалій порушує у 40-ві роки ХХ ст. А. В. Федоров, розуміючи їх як предмети матеріального світу, що є специфічними для певного народу чи країни

і для правильного відтворення яких у мові перекладу необхідними є “фонові знання” [15, с. 164-165].

Виноградов В. С. відносить реалії до класу безеквівалентної лексики називає реаліями всі специфічні факти історії і державного устрою національної спільноти, особливості її географічного середовища, характерні предмети побуту минулого і теперішнього, етнографічні і фольклорні поняття [1, с. 37].

Соболев Л. М. та Россельс В. М. вважають реаліями предмети, поняття, явища, що є характерними для історії, культури, побуту, життя того чи іншого народу чи країни і відсутні в іншого народу [12, с. 169; 13, с. 270-290].

Такої ж думки дотримуються і болгарські вчені С. Влахов і С. Флорін, вважаючи реаліями особливу категорію засобів вираження, що включає слова і словосполучення на позначення “елементів побуту і культури, історичної епохи і соціального ..., державного устрою і фольклору, тобто специфічні особливості даного народу, країни, що є чужими для інших народів і країн” [2, с. 6] Переклад реалій, за словами дослідників, створює неабиякі труднощі, оскільки вони не мають точних відповідників в інших мовах, будучи носіями національного та/чи історичного колориту [2, с. 7].

З наведених вище дефініцій зрозумілим є те, що реалії є мовними одиницями, що позначають елементи “чужої” культури, мають національне, історичне, місцеве або побутове забарвлення і не мають еквівалентів в інших мовах і культурах.

Найбільш повним, на нашу думку, є визначення поняття “реалія” Р. П. Зорівчак, що наразі усталилося у сучасному українському перекладознавстві: “Реалії – це моно- та полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких містить (у плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об’єктивної дійсності мови-сприймача” [10, с. 58].

На сьогодні в сучасній науковій лінгвістичній літературі представлені різні класифікації реалій на основі часових, семантичних, граматичних, місцевих, фонетичних та інших ознак.

Не зосереджуючись на розгляді кожної класифікації, зауважимо, що найбільш прийнятною, на наш погляд, є класифікація за предметними областями Т. Р. Кияка, що включає: 1) ономастичні реалії (антропоніми, топоніми, хрема-тоніми тощо); 2) побутові реалії (житло, інструменти, одяг, харчі, види занять та професій, грошові знаки та міри); 3) етнографічні та міфологічні реалії (етнічні та соціальні групи, регіональні звертання, народні свята та танці, назви богів, міфологічних персонажів); 4) реалії світу природи (зооніми, фітоніми, назви ландшафтів); 5) реалії державно-адміністративного устрою та суспільного життя; 6) асоціативні реалії (символи, алюзії) тощо [11, с. 142-143].

Усі названі вище групи реалій мають місце у досліджуваному матеріалі – німецьких літературних романтичних казках Е. Т. А. Гофмана і В. Гауфа.

Ономастичні реалії представлені власними назвами, які вказують на місце дії (колерит місцевості), час дії (колерит епохи), на національні традиції (колерит культури), на ставлення автора до персонажу (експресія імені) та інше.

Антропоніми казкового тексту в україномовних перекладах, зазвичай, транскрибуються: *Zinnober* – *Циннобер*, *Zaches* – *Цахес*, *Mosch Terpin* – *Мощ Терпін*, *Anna von Zabelthau* – *Анна фон Цабельтау*, *Lukas Kranach* – *Лукас Кранах*, *Thetel* – *Темель*, *Lusa* – *Луза*, *Orbasan* – *Орбазан*, *Selim* – *Селім*, *Mukrah* – *Мукра* та ін.

При перекладі антропонімів українською мовою використовується також часткова транскрипція задля адаптації власних назв до відповідних словотвірних моделей та фонетичних зразків української мови. Так, наприклад, жіночі антропоніми в україномовних перекладах отримують флексію –а: *Aline* – *Аліна*, *Liese* – *Ліза*, *Zoraide* – *Зораїда*, *Fatme* – *Фатьма*, *Balsamine* – *Бальзаміна*, *Mariane* – *Маріанна*, *Melusine* – *Мелузїна*, *Adolsaide* – *Адользаїда*, *Sabine* – *Сабїна*, *Hanne* – *Ганна*, *Gertrud* – *Гертруда* тощо. Відповідно, невідмінювані жіночі імена оригіналу отримують в перекладі можливість мати відмінкові форми, характерні для українських жіночих імен. Також і чоловічі антропоніми набувають

фонетичного образу імен, характерних для української мови: *Josephs* – Йозеф, *Johannes* – Йоганн, *Jakob* – Яков.

Слід відмітити, що у ранніх перекладах казок В. Гауфа українською мовою німецькі імена просто замінювалися відповідними українськими іменами, наприклад, у найпершому переказі українською мовою казки “Холодне серце” 1919 р. персонажі мають такі імена: Петро Мунк (Peter Munk), Варвара Мункіна (Frau Barbara Munkin), Михайло Голландець (Holländer-Michel) [7, с. 140, 144; 16], у пізніших перекладах, зокрема у перекладі М. Іванова, ці власні імена транскрибуються: Петер Мунк, Барбара Мунк, Міхель-Голандець (комбінована реномінація – транскрипція + переклад) [16; 3, с. 178-179].

Топоніми, що вживаються авторами у тексті казки для ідентифікації і конкретизації місця дії, є завжди національно маркованими лексичними одиницями, оскільки вони несуть країнознавчу інформацію про реальні населені пункти або вигадані міста, назви яких утворені за аналогією до назв реальних міст.

В україномовних перекладах опрацьованих нами німецьких літературних казок топоніми відтворюються з допомогою “готових” топонімічних відповідників, що утворені, здебільшого, шляхом транслітерації та транскрипції: *Mekka* – Мекка, *Santa Cruz* – Санта Круз, *Frankfurt* – Франкфурт, *Famagusta* – Фамагуста, *Samarkand* – Самарканд, *Nürnberg* – Нюрнберг, *Rotterdam* – Роттердам, *Straßburg* – Страсбург, *Würzburg* – Вюрцбург, *Stuttgart* – Штутгарт, *Schwarzwald* – Шварцвальд, *Hirschberg* – Хіршберг [3-6] та ін., що можна пояснити використанням у оригіналі казок реальних назв країн, міст, вулиць, річок тощо.

Перекладаються ті ономастичні реалії, які в мові оригіналу, крім функції найменування предмета, здатні охарактеризувати його і завдяки цьому входять до системи художніх засобів, що створюють художній казковий образ. Перекладені власні назви у мові перекладу перетворюються найчастіше в так звані “промовисті імена”. Такі імена у аналізованих нами казках служать для найменування чарівних істот та місцевостей, що належать до фантастичного світу, наприклад: *Herr Magister Tinte* – пан магістр Чорнило [8, с. 120], *das Fräulein von Rosenschön* – панна фон Рожа-Гожа, *Rosengrünschön* – Рожа-Гожа-Зеленава [9, с. 99, 101], *der Weihnachtswald* – Різдяний ліс, *der Limonadenstrom* – Лимонадний потік, *der Orangenbach* – Помаранчевий струмок [8, с. 66-70] тощо.

Переклад побутових реалій казкового тексту вимагає від перекладача особливої уваги, оскільки вони відображають особливості культури, що є віддаленою від читача за національними межами та у часі.

Проведений аналіз текстів німецьких казок у оригіналі та їх перекладів українською мовою дозволяє відмітити збіг багатьох реалій (наприклад, *Pantoffeln* – пантофлі (домашні туфлі із відкритою частиною на п’яті), проте для нашого дослідження особливий інтерес представляють саме ті реалії, які викликають розбіжності у перекладі, оскільки причинами таких розбіжностей є відмінності у мовній картині світу автора тексту, перекладачів та читачів. Переконатися в цьому можна на прикладі аналізу побутових реалій казки В. Гауфа “Карлик Ніс” та їх перекладів українською мовою.

При відтворенні українською мовою вигаданих звань різних кухарів і карлика Носа при дворі герцога перекладачами використовується як транскрипція, так і переклад, напр.: *der Oberküchenmeister* – найголовніший оберкухмейстер (пер. М. Іванов), головний начальник кухні (пер. І. Андрущенко), *der Küchenmeister* – начальник кухні (пер. І. Андрущенко), *der Unterküchenmeister* – помічник начальника кухні (пер. І. Андрущенко), *der Leibzwerg* – лейбкарлик (пер. М. Іванов), *der erste Frühstücksmacher* – перший сніданковий кухар (пер. М. Іванов), *zavіduвач сніданками* (пер. І. Андрущенко) [3, с.110-113; 6: 16].

Для перекладу побутових реалій цієї казки перекладачі часто використовують гіперонімічний переклад, при якому родові поняття мови оригіналу замінюються видовим поняттям мови перекладу, що веде до деталізації реалії з можливою адаптацією до дійсності читача, та денотативну субституцію, за якої видові поняття мови оригіналу замінюються подібним видовим поняттям мови перекладу, при цьому обидва видові поняття підпорядковуються спільному родовому поняттю [11, с. 144], наприклад, *weite türkische Beinkleider* – широкі шаровари (пер. І. Андрущенко), *die Gerätschaften* – крісла, стільці і столи (пер.

І. Андрущенко), *меблі* (пер. М. Іванов), *die Sämerei – картопля* (пер. І. Андрущенко), *морква* (пер. М. Іванов), *die dänische Suppe – данська юшка* (у переказі 1919 р. і пер. М. Іванова), *данський суп* (пер. І. Андрущенко), *die Kräutersuppen – борщі й юшки* (переказ 1919 р.) тощо [3; 6; 7; 16].

Якщо, загалом, порівняти оригінал казки “Карлик Ніс” та його переклади українською мовою на предмет кількості побутових реалій у оригінальному та перекладеному тексті та їх інтерпретації з позицій часової орієнтації автора та перекладачів, то слід зауважити, що найперший україномовний переказ містить найбільшу кількість побутових реалій і перекладач вводить у перекладений текст реалії сучасного йому українського суспільства навіть там, де відсутні відповідні німецькі реалії, наприклад, *Eines Tages saß die Frau des Schusters wieder wie gewöhnlich auf dem Markte – Одного дня сиділа отак шевцева жінка за рундуком на базарі ...*, *seine Nase war ungeheuer und hing über Mund und Kinn herunter... – ніс був здоровенний, як пращ, і звисав нижче рота й підборіддя*, *seine Finger lang und spinnenartig... – пучки кощаві та довгі, мов веретена...*, *Eier – крашанки* ... [16: 7, с. 37, 45, 48]. Такий перекладацький прийом ми схильні вважати особливістю саме переказу казки, на відміну від перекладу, що тяжіє до ідентифікації жанру казки на основі українського фольклору. Крім того, у перекладених реаліях простежується динаміка розвитку світосприйняття перекладачів відповідно до розвитку суспільства, якщо у переказі казки та у перекладі М. Іванова на кухні у герцога у печах “*тріщали головешки*” [3, с. 113], то у більш пізньому перекладі І. Андрущенка “*потріскував вогонь і плити мали 20 конфорок*” [6], що, до речі, не зазначено в соригіналі.

При перекладі грошових знаків та мір у аналізованих нами текстах перекладачі або замінюють їх на відповідні реалії, що є близькими для культури реципієнта, наприклад: *Wenn andere große Taler oder Dukaten aus dem Ärmel schütteln, kannst du kaum ein paar Sechser aufwenden – Он інші віють пригорщами карбованці та червінці, а ти перебиваєшся шелягами* (пер. 1919 р.) [16; 7, с. 147], *Он інші розкидають пригорщами золото, а ти перебиваєшся копійками* (пер. М. Іванов) [3, с. 193], *Hirsgulden – злот* (пер. 1919 р.) [16; 7, с. 126], або використовують словникові відповідники: *Hirsgulden – гульден з оленем* [16; 4, с. 112], *daß wir ihm einige Dukaten zum Geschenk schicken – я пошлю йому декілька дукатів у нагороду* (пер. І. Андрущенко) [16; 6].

Регіональні звертання також значною мірою відтворюють національний колорит і інколи їх правильний переклад може мати принципове значення для адекватного відтворення змісту всього художнього твору, як наприклад, у казці Е. Т. А. Гофмана “Королівська наречена” вигадані смислові імена герцогів короля овочів перекладені таким чином: *Pan Capustowicz aus Polen – пан Капустянич з Польщі*, *Signor di Broccoli aus Italien – суньйор ді Брокколи з Італії*, *Monsieur de Roccambolle aus Frankreich – мосьє де Рокамболь з Франції*, *Herr von Schwarzrettig aus Pommern – гер фон Шварцреттих з Померанії* [3, с. 329]. Отже, перекладені апелятиви дозволяють читачу скласти уявлення про походження казкового персонажа.

При перекладі назв релігійних свят, богів та міфологічних персонажів, а також для відтворення алюзивних та асоціативних назв користуються усталеною літературною та перекладацькою традицією номінації таких явищ та осіб, наприклад: *Himmelfahrtstag – Вшестя*, *zu St. Laurentstag – на Лавріна*, *Weihnachten – Різдво*, *Weihnachtsbescherung – свят-вечір*, *Gärten der Hesperiden – сад Гесперид*, *die Fee Mab – фея Маб* тощо [16: 9, с. 27, 97, 183, 184]. Щоправда, мають місце також і відхилення від традиції, так, наприклад, в україномовному перекладі казки Е. Т. А. Гофмана “Лускунчик і мишачий король” *Weihnachten* перекладено Є. Поповичем як *Новий рік* [8, с. 5], що можна тлумачити як лінгвокультурологічну адаптацію до сучасної перекладачу української культури, в якій свято Нового року відіграло для дітей більшу роль ніж свято Різдва на фоні тогочасної антирелігійної ідеології.

Таким чином, проаналізувавши оригінали німецьких літературних казок Е. Т. А. Гофмана і В. Гауфа та їх україномовні переклади ми можемо зробити висновок про велику кількість різних реалій, що відтворюють національний колорит казкового тексту. Такі прийоми перекладу реалій як транскрипція та

транслітерація сприяють закріпленню в мові перекладу іншомовного звучання слова і можливо нової реалії, а калькування, гіпо-гіперонімічний переклад та денотативна субституція сприяють наближенню тексту казки до культури реципієнта.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у більш детальному вивченні питання лінгвокультурологічної адаптації казкового тексту, що виявляється у пристосуванні реалій оригіналу до мови і культури перекладу.

Література

1. Виноградов В. С. Введение в переводоведение. / В. С. Виноградов – М.: ИОСО РАН, 2001. – 222 с.
2. Влахов С. Непереводимое в переводе. / С. Влахов, С. Флорин – М.: Международные отношения, 1980. – 342 с.
3. Гауф В. Казки / В. Гауф. – К.: Школа, 2006. – 224 с.
4. Гауф В. Казки / В. Гауф. – Л.: Універсум, 2002. – 192 с.
5. Гауф В. Казки Гауфа і Гофмана / В. Гауф, Е. Т. А. Гофман; [пер. укр. мовою С.Г. Шалай, Ю.Б. Худяков]. – Ростов-на-Дону: Орфей: Проф-Прес, 2001. – 512 с.
6. Гауф В. Малий Мук (збірник) / В. Гауф. [пер. І. Андрущенко]. – К.: Країна мрій, 2011. – 288 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mybook.ru/books/58576-malenkij-muk-zbirnik/>
7. Гауфф В. Казки Вільгельма Гауффа / В. Гауф: переказ з нім. мови М. Харченко (та ін.), ред. І. Труба. – Катеринослав; Відень: Катеринославське видавниче товариство "Стежка додому", 1919. – 160 с.
8. Гофман Е. Т. А. Казки / Е. Т. А. Гофман. – К.: Школа, 2003. – 140 с.
9. Гофман Е. Т. А. Малюк Цахес / Е.Т.А. Гофман; [пер. з нім. С. Сакидона і Є. Поповича]. – Харків: Фоліо, 2012. – 655 с.
10. Зорівчак Р. П. Реалія та переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози). / Р. П. Зорівчак – Л., 1989 – 216с.
11. Кияк Т. Р. Перекладознавство (німецько-український напрям): підручник/ Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. – 543 с.
12. Россельс В. Перевод и национальное своеобразие подлинника / В. Россельс // Вопросы художественного перевода. – М.: Советский писатель, 1955. – С. 169-211.
13. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/realija>
14. Соболев Л.Н. О переводе образа образом / Л.Н. Соболев // Вопросы художественного перевода. – М.: Советский писатель, 1955. – С. 270-290.
15. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Для институтов и факультетов иностр. языков. Учеб. пособие / А. В. Федоров // – 5-е изд. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: ООО "Издательский Дом "ФИЛОЛОГИЯ ТРИ", 2002. – 416 с.
16. Projekt Gutenberg-DE-SPIEGEL ONLINE [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gutenberg.spiegel.de/>